

TILSHUNOSLIKDA “BAYRAM” KONSEPTIGA TURLICHA YONDASHUVLAR

Odina Abduraximovna Baxramova

Farg‘ona davlat universiteti

Lingvistika: ingliz tili mutaxassisligi 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada o‘zbek, rus va ingliz tillaridagi “bayram” konseptining o‘rganilishi, turli manbalardagi turlicha talqinlar va olimlar tomonidan ushbu konseptga nisbatan berilgan turli nazariy fikrlar haqida tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: bayram, etimologiya, individuallik, kollektiv, konsept, hodisa, marosim, tantana

ABSTRACT

In the article, the study of the concept of “holiday” in Uzbek, Russian and English languages, various interpretations in different sources and various theoretical opinions given by scientists regarding this concept were analyzed.

Keywords: holiday, etymology, individuality, collective, concept, event, ceremony, celebration.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализировано исследование понятия “праздник” в узбекском, русском и английском языках, различные трактовки в разных источниках и различные теоретические мнения, высказываемые учеными относительно этого понятия.

Ключевые слова: праздник, этимология, индивидуальность, коллектив, концепция, событие, церемония, торжество.

“Bayram” konsepti haqida fikr yuritar ekanmiz, konseptning lug‘atlarda beriladigan, muloqotda qo‘llaniladigan va shu bilan birga, ma’lum bir ijtimoiy qatlamga xos bo‘lgan leksik va semantik tuzilishga ega bo‘lgan shakllari mavjud. Masalan, *qovun sayli* birikmasini olsak, bu birikma yosh chegarasi bo‘yicha yuqori va o‘rta qatlamga tanish bo‘lgan, lekin hozir nishonlanmayotgani sababli yoshlarga notanish bayramdir. Shu sababli uning etimologiyasi va leksik-semantik tuzilishi olimlar va tilshunoslar uchun ahamiyatlidir.

Har bir millat va xalq o‘zining qadriyatlariga, urf-odatlariga, e’tiqodi, diniga qarab boshqa bir millat vakillaridan ajralib turadi va o‘sha xalqning madaniyatini saqlab asrdan asrga, avloddan avlodga o‘tishi uchun eng asosiy vosita sifati til katta ahamiyat kasb etadi. Insonlarning

bir-biriga muloqot qilish jarayonida til birliklarining yangi shakllari nutqimizda paydo bo‘lib boradi. “Bayram” konseptiga oid bo‘lgan leksik birliklar, sintaktik shakllar yoki frazeologik birliklar ham shu tarzda paydo bo‘lgan.

Ba’zi bayramlarning etimologiyasi tarixiy jihatdan diniy voqealar, shuningdek, xalq afsonalari va e’tiqodlari bilan bog‘liq. Barcha xalqlar orasida bayram – bu xalq xotirasida muhim milliy voqeani nishonlash maqsadida muayyan tantanali tadbirlar o‘tkaziladigan vaqt davri ma’nosini ifodalaydi. Tarixda ko‘pincha “bayram” konsepti bilan bog‘liq so‘zlar muqaddas (kundalik emas, afsonaviy) ma’noga ega bo‘lib, madaniy yoki diniy an’analar bilan bog‘liq bo‘lgan.

Bayram tushunchasining bir nechta ma’nolarini talqin qilish mumkin. Avvalo, bu konsept ma’lum bir xalqning urf-odatlarini, an’analarini va turmush tarzi bilan bog‘liq bo‘lgan tarixan belgilangan kundir. Ikkinchidan, esa bu mamlakat hukumati tomonidan rasman belgilangan kun bo‘lishi mumkin va bu kunda dam olib, ishga chiqmaslik kuni sifatida belgilanadi. Bayramning yana bir tushunchasi ommaviy ko‘ngilochar tadbirlarni, barcha ishtirokchilarni o‘ziga xos spektakl sifatida namoyish qilishni o‘z ichiga oladi. Bunday tadbirlardan ularning asosiy maqsadi ma’lum bir fikr yoki g‘oyani ifoda etishdir.

Ingliz tilida “holiday” (bayram, dam olish) so‘zi ushbu tushunchaning diniy kelib chiqishi bilan bog‘liqligi aniq ko‘rinadi, chunki “holy” so‘zi “muqaddas” degan ma’noni anglatadi.

Rus tilida bu so‘z eski cherkov slavyanacha “prazdyn” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, ishdan bo‘sh kun degan ma’noni anglatadi.

Tilshunos olim Y.G. Shemyakin o‘z asarida quyidagi fikrlarni bildirgan: “Bayram alohida madaniy hodisa sifatida, umuman olganda, ijtimoiy tamoyilning shaxsdan ustunligi bilan tavsiflangan bo‘lsa-da, zamonaviy davr kelishi bilan yangi universal tendensiya sifatida kuzatila boshlaydi. Bu bir vaqtlar birlashgan bayram madaniyatining ikkiga bo‘linishi bo‘lib, u ushbu madaniyat mazmuniga ilgari unga xos bo‘lmagan shaxsiy, individuallik tamoyilining kiritilishi va shu bilan birga milliy bayramning yo‘qolishi, qulashi bilan tavsiflanadi”. (1)

Bizga ma’lumki, bayramlar hech qanday istisnosiz dunyodagi barcha xalqlarning hayotiy jarayonining zaruriy tarkibiy qismiga aylanib ulgurgan. Tantana, dam olish va bayramlardan mahrum bo‘lgan hayot inson uchun eng og‘ir jazo, deb bejiz aytilmagan.

Dunyoning barcha xalqlari orasida ijtimoiy vaqt uchta toifani o‘z ichiga oladi:

- ish kunlari (hafta kunlari);
- ishlamaydigan kunlar (dam olish kunlari);
- bayramlar.

Kundalik hayot doimiy ish va har kuni takrorlanadigan bir qator muntazam harakatlardan iborat jarayondir. Dam olish kunlari muntazam ravishda kundalik hayotning shovqinidan tanaffuslar sodir bo‘ladi. Hafta kunlari va dam olish kunlarini almashtirish hayot aylanishini tartibga solishga yordam beradi va kelajak uchun qandaydir istiqbollarni yaratishga imkon beradi. Bayram ijtimoiy vaqt tarkibidagi alohida elementdir.

Bayramlar insonning ruhiy holatini o‘zgartirish, turli maqom va xarakterdagi odamlarni yagona quvonchli impulsda birlashtirishga yordam beradi. Turli tabiatdagi bayramlar ijtimoiy integratsiyaning har xil turlariga xizmat qiladi. Milliy bayramda ijtimoiy jihat shaxsiy farqlardan ustun turadi va milliylikni ifodalashga xizmat qiladi. Psixologlarning fikricha, kollektivistik madaniyatga asoslangan jamiyatlarda yolg‘iz bayram qilish insonlarni ajablantiradi, chunki bayram tadbirlari har doim boshqa odamlarning ishtirokini talab qiladi va ularni birlashtirib yanada madaniyatni, urf-odatlarini davom ettirishga undaydi.

Bayram individualdan individualga tarqaladi: bayramona kayfiyat zanjirli reaksiya kabi barcha ishtirokchilarni qamrab oladi. Jumladan, aynan shu holatni ifodalagan rus madaniyatiga oid V.Shukshinning “Kalina Krasnaya” filmidagi qahramon, uning ruhi darhol dam olishni talab qiladi, buning uchun u o‘ziga mutlaqo notanish odamlarning rang-barang guruhini yig‘adi. Rus odamining qalbida bayramona kayfiyat atrofdagilar tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi, baham ko‘rishi va tadbirga o‘z hissasini qo‘shishi kerak.

Shuningdek, individualizmni targ‘ib qiluvchi jamiyatda esa bayramni faqat shaxsiy voqea sifatida talqin qilish mumkin. Bunga ingliz yozuvchisi Somerset Moemning “Teatr” asari misol bo‘la oladi, uning oxirida bosh qahramon Julia Lambert sahnada va shaxsiy hayotida shaxsiy g‘alabaning keskin lahzasini boshdan kechirib, eri va ko‘plab ishqiboz muxlislardan yashirinib, g‘alabasini restoranda sahnada butunlay yolg‘iz nishonlash uchun boradi. Bayram madaniyati muayyan jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor normalarini vaqtincha rad etish, ijtimoiy iyerarxiyaning vaqtincha chekinishi, yo‘q qilinishi yoki teskari o‘zgarishini anglatadi. Tilshunos olim T.G.Anikonova o‘z maqolasida “aynan bayramning badiiy va o‘ynoqi tomoni hissiy ko‘tarilish, odamlar bilan muloqot qilish uchun sharoit yaratishga imkon beradi va buning natijasida bayramning har bir ishtirokchisi o‘zini butunning bir qismi sifatida anglaydi. Dam olish kunlarida odam shaxsiy ehtiyojlari va dam olish uchun ma’lum miqdorda bo‘sh vaqtga ega. Ishdan tashqari bu tanaffus fiziologik jihatdan bir qator og‘ir kundalik hayotdan keyin jismoniy kuchni tiklash uchun zarurdir. (2)

Insoniyat tarixida bayram hodisasi alohida o‘rin tutadi, chunki u insoniyat madaniyatining muhim o‘ziga xos shaklidir. Tadqiqotchi olim I.I.Shangina o‘z izlanishlarida, bayram vaqti muqaddas sanalib, quvonch, o‘yin-kulgi, shodlik va tantanaga to‘la, deb

hisoblaydi. Ruslar bayramni inson hayotidagi asosiy voqea sifatida qabul qilishgan. “Biz bayram uchun yil bo‘yi ishlaymiz”, “Bayramsiz hayot nonsiz ovqatga o‘xshaydi”, deb yozadi u. (3) G‘arbiy Yevropa o‘rta asrlari qahramonlik dostonlarida qirollik bayramlari va tantanalari yetti kundan o‘ttiz kungacha davom etadi. Agar doston qahramoni ziyofat uyushtirsa, u barcha yegulik va noz-ne‘matlar tugamaguncha davom etadi.

Bayram mohiyatan ham, shaklan ham kollektivistik hodisadir. A.I.Arnoldovning fikricha, bayram, inson faoliyatining boshqa turlaridan farqli o‘laroq, har doim jamoaviy harakat, jamoaviy tajriba shaklida ko‘rinadi, u albatta bir guruh odamlarning mavjudligi va bevosita ishtirokini talab qiladi. Bayram odamlar o‘rtasida ma‘naviy aloqalar mavjud bo‘lgan joyda paydo bo‘ladi va ular tomonidan yaratilgan, o‘z navbatida, bu aloqalarni mustahkamlaydi, o‘zining umuminsoniy ijtimoiy-madaniy fazilatlarini namoyish etadi. (4)

V.I.Dal bayramni ish emas, dam olishga bag‘ishlangan kun deya antonim sifatida belgilaydi: “Ish kuni; cherkov ustaviga muvofiq nishonlanadigan kun yoki fuqarolik, davlat yoki mahalliy urf-odatlariga oid voqea munosabati bilan va xotirasiga, hududga, shaxsga tegishli bo‘lgan munosabat bilan nishonlanadigan kun”. (5) Tilshunos olim S.I.Ozhegovning “Rus tili lug‘ati”da “bayram” so‘zining ma‘nosi quyidagi talqinda berilgan: 1. Birovni yoki biror narsani sharaflash yoki xotirasiga o‘rnatilgan bayram kuni. 2. Dam olish kuni, ishlamaydigan kun. 3. Odat yoki cherkov tomonidan maxsus belgilangan kun. 4. Biror narsa haqida quvonch va bayram kuni. 5. O‘yinlar, o‘yin-kulgilar kuni. (6) A. I. Mazaevning fikricha, “bayram so‘zi odamlar biznes bilan shug‘ullanmaydigan ma‘lum bir vaqtni (soat, kun yoki kun) anglatadi. Bu so‘z, masalan, biron bir joyda biron bir voqea nishonlanadigan bo‘sh vaqtni tavsiflaydi, bu bo‘lishi kerak boshqa hodisalar oqimidan ajralib turadi. Bayram – bu makon va vaqtning erkin chegaralarida, ixtiyoriy ravishda yig‘ilgan odamlarning jonli aloqalari jarayonida sodir bo‘ladigan erkin hayotiy faoliyatdir”. (7)

Shu bilan birga, ko‘plab mahalliy tadqiqotchilar bayramni nafaqat biror narsa uchun nishonlanadigan bayram kuni yoki dam olish shakli, balki katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan muhim ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham ko‘rishadi. M.M.Baxtin ta‘kidlaganidek, bayram hodisasi madaniy uzluksizlikning eng barqaror elementlaridan biri, “insoniyat madaniyatining birlamchi shakli” hisoblanadi. Bayram madaniyati o‘yin madaniyati, so‘z madaniyati, harakat madaniyati, musiqiy tovush madaniyati, moda madaniyati, kiyim-kechak, odob-axloq, odat, marosim, bir so‘z bilan aytganda, turli madaniyatlar yig‘indisidan iborat. (8)

Tilshunos olim A.I.Mazaevning ta‘kidlashicha, bayram - bu voqelikning o‘ziga xos modeli bo‘lib, u o‘zining eng tabiiy va ekzistensial lahzalarini aks ettiradi, u millatlarning o‘yin qoidalari, marosimlari va ramzlarini ifodalaydi. Bayramning tarbiyaviy ahamiyati bularning

barchasi bilan bog‘liq”. (7) Tilshunos olim G.P. Chernyning so‘zlariga ko‘ra, bayram – bu badiiy tasvirlarning ajralmas tizimidir. “Bayramlarning ahamiyatini ortiqcha baholab bo‘lmaydi, chunki, birinchidan, ular xalqning ma’naviy merosining bir qismi, uning sof bunyodkorlik manbalari – urf-odatlar, marosimlari, an‘analari va boshqalardir. Ikkinchidan, bayramlar bayramga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish jarayonida odamlar o‘rtasidagi turli ijodiy hamkorlik sohasidir. Uchinchidan, bayramlar hayotning eng yorqin voqealari, ma’lum ijtimoiy chegaralar, marralar, yo‘naltirilgan, kutayotgan istiqbollardir”. (9)

Yuqoridagi izlanishlarimizdan ko‘rinib turibdiki, “bayram” konsepti haqidagi izlanishlar rus, ingliz va o‘zbek tilshunoslarining e‘tiboridan chetda qolmagan. Olimlarning fikrlari natijasi o‘laroq, bu konsept asosan xursandchilikni nishonlaydigan kunni ifodalash maqsadida qo‘llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Шемякин Я.Г. / Праздник как историко-культурный феномен: мир идеала и реальность власти // М.: наука, 2001. 153 с.
2. Аниконова Т.Г. / Театрализованное представление как зрелищная составляющая праздника // наука. искусство. культура. 2015. №4(8). С. 5-14.
3. Шангина И.И. / Русский народ. Будни и праздники. Энциклопедия//СПб.: азбука-классика, 2003. 560 с.
4. Arnoldov, A. I. / Introduction to Cultural Studies Publications // Publisher: NAKiOTs, 1993, 349 p.
5. Dahl, V. I. / Thesaurus Dictionary of the Living Great Russian Language. In 4 volumes. under the editorship of I. A. Baudouin de Courtenay// Moscow. TERRA Publishing house. Vol. 4., 2000, 864 p.
6. Ozhegov, S. I. / Dictionary of the Russian language: 70,000 words / / edited by N. Yu. Shvedova. Moscow. Russian language, 1990, 921 p.
7. Mazaev, A. I. / Holiday as a socio-artistic phenomenon. The experience of historical and theoretical research. // Moscow. Nauka Publishing house, 1978, 392 p.
8. Bakhtin, M. M. / The work of Francois Rabelais and the folk culture of the Middle Ages and the Renaissance. Rabelais and Gogol (The art of words and popular laughter culture) // Moscow. Russian dictionaries; Languages of Slavic cultures, 2010, 752 p.
9. Cherny, G.P. / Pedagogical technology of a mass holiday // Moscow. Molodaya Gvardiya publishing house, 1990, 157 p.

10. Axmadaliyeva Gulmira / “Qo‘rquv” konsepti va uning o‘rganilishi // “ Involta” Innovation Scientific Journal,2022, 46-48 b
11. Azizovna, G. D., Abduvaliyevna, Z. M., & Masxariddinovna, U. G. (2023). INGLIZ VA OZBEK TILLARIDAGI URF ODATLARGA BOGLIQ MAISHIY TERMINLAR.
12. Ergasheva, E., & Ganiyeva, D. (2023). LINGUISTIC TERMS RELATED TO PROFESSIONALISM. Наука и технология в современном мире, 2(15), 4-8.
13. Ganiyeva Dildora Azizovna, & Ismoilova Dilorom Rustamjon qizi. (2023). THEORETICAL FOUNDATION OF STRUCTURAL LINGUISTICS. Scientific Journal of the Fergana State University, 28(4), 28.